

TIJORAT BANKLARIDA AKTIVLARNING QADRSIZLANISHI VA ULAR HISOBINING NAZARIY ASOSLARI

Abdusalomov Miralisher Uktamboy o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya

Ushbu tezisda O'zbekiston tijorat banklarida aktivlarning qadrsizlanishi va ularning hisobini takomillashtirish masalalari o'rganilib, ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqotda aktivlarning sifatini baholash, qadrsizlanish darajasini aniqlash, risklarni boshqarish hamda ularning hisobini yuritish mexanizmlari zamonaviy moliyaviy tahlil usullari asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: : tijorat banklari, bank aktivlari, aktivlardan foydalanish samaradorligi, likvidlik, rentabellik, risklarni boshqarish, raqamli tahlil,

Kirish

Tijorat banklari O'zbekiston iqtisodiyotida real sektorni moliyalashtirishning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Bank aktivlaridan samarali foydalanish nafaqat tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi, balki butun iqtisodiyotning investitsiya salohiyatini oshirishga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan, tijorat banklarida aktivlarning qadrsizlanishini oldini olish va ularning hisobini takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan raqamli islohotlar kontekstida, aktivlarni qadrsizlanishini boshqarishda raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan tizimlar va ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilishning ahamiyati ortib bormoqda. Bunda "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish konsepsiyasi" (2020–2030) va "Bank tizimini raqamlashtirish strategiyasi" asosiy dasturiy hujjatlar hisoblanadi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida aktivlarning qadrsizlanishini oldini olish va ularning hisobini takomillashtirishda aktivlarni aniq faoliyat turlari kesimida baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv bank operatsiyalarini rejalashtirish va nazorat qilishda samarali natijalar beradi hamda

International Conference on Educational Discoveries and Humanities

Hosted online from Moscow, Russia

Website: econfseries.com

16th September, 2025

aktivlar sifatini aniqroq aniqlash imkonini yaratadi. Shuningdek, xalqaro amaliyotda keng qo'llaniladigan KPI (asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari) va byudjetlashtirish tizimlari aktivlarning qadrsizlanishini nazorat qilish, ularning hisobini shaffof olib borish va resurslarni maqsadli boshqarishda ishonchli vosita sifatida tan olingan.

Mavzuning dolzarbligi

Tijorat banklarida aktivlarning qadrsizlanishini nazorat qilish va ularning hisobini takomillashtirish tizimi bank faoliyatining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda strategik ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, aktivlarning qadrsizlanish darajasini to'g'ri baholash, aktivlar tarkibi va tuzilmasini chuqur tahlil qilish orqali bankning daromadlilikini oshirish va moliyaviy risklarni kamaytirish mumkin.

Aktivlarning qadrsizlanishini baholashda muhim o'rin tutadigan ko'rsatkichlar muammoli kreditlar ulushi, qaytarilmagan qarzlar darajasi, qayta baholash natijalari va ehtimoliy yo'qotishlarni hisobga olish mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajribada qo'llaniladigan ilg'or metodlar – Basel standartlari, IFRS talablari hamda zamonaviy analitik yondashuvlar asosida bank aktivlari hisobini takomillashtirish va qadrsizlanish ustidan nazoratni kuchaytirish yo'llari ishlab chiqiladi.

Tijorat banklari faoliyatida aktivlarning qadrsizlanishini nazorat qilish va ularning hisobini takomillashtirish bo'yicha mexanizmlarning yetarlicha shakllanmaganligi bank resurslaridan oqilona foydalanish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash hamda strategik maqsadlarga erishishda sezilarli to'sqinlik qilmoqda. Amaldagi moliyaviy tahlil va hisobot tizimlari ko'p hollarda aktivlarning qadrsizlanishini aniq baholash, ularning tarkibiy tuzilmasi va sifatini chuqur tahlil qilish, shuningdek, ularni optimallashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilishda yetarli axborot bazasini taqdim etmaydi.

Tijorat banklari moliyaviy va operatsion faoliyatni amalga oshirish jarayonida turli xarajatlarga duch keladi. Bu xarajatlar bankning moliyaviy barqarorligi va foydalilik darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, bank aktivlarining samarali boshqarilishi ham muhim omil hisoblanadi. Aktivlarning sifatli boshqarilmasligi yoki kreditlarning o'z vaqtida qaytmasligi natijasida bank aktivlarining qadrsizlanishi yuzaga keladi.

International Conference on Educational Discoveries and Humanities

Hosted online from Moscow, Russia

Website: econfseries.com

16th September, 2025

Bank aktivlarining qadrsizlanishi – bu aktivlarning haqiqiy qiymati kamayishi, ular bo'yicha kutilayotgan daromadlarning pasayishi yoki yo'qolib ketish holatidir. Qadrsizlanish bir qator sabablarga ko'ra sodir bo'lishi mumkin. Qarzdorlarning moliyaviy qobiliyati yomonlashishi, kreditlarni qaytarishdagi kechikishlar yoki umuman qaytarilmasligi, moliyaviy bozorlar beqarorligi, valyuta kursining o'zgarishi, aktivlar sifatiga ta'sir etuvchi tashqi iqtisodiy va ichki operatsion muammolar misol bo'la oladi. Bu holat bank aktivlarining umumiy qiymatini pasaytiradi, kapital yetarliligini zaiflashtiradi va kredit portfeli rentabelligini kamaytiradi.

Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, bank aktivlari samaradorligi tushunchasi keng iqtisodiy mazmunga ega: u faqat moliyaviy natijalarni emas, balki bankning bozor qiymati, raqobatbardoshligi va uzoq muddatli barqarorligini ham belgilaydi. Shu bois, bank aktivlarining qadrsizlanishini ilmiy asosda baholash va strategik boshqarish bank faoliyatining moliyaviy barqarorligi, risklarni kamaytirish hamda xizmat sifatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Natijada, aktivlarning qadrsizlanishi va ulardan samarali foydalanishni tahlil qilish zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda va u O'zbekiston bank tizimida ham amaliy ahamiyatini tobora oshirmoqda.

Bank aktivlari — bu tijorat bankining moliyaviy resurslari va iqtisodiy salohiyatini ifodalovchi asosiy tarkibiy qism bo'lib, ular bankning daromad keltiruvchi va operatsion faoliyatini ta'minlovchi vositalar majmuasini tashkil etadi. Iqtisodiy mazmunda aktivlar nafaqat balansda aks etuvchi moddiy va moliyaviy resurslarni, balki bankning intellektual kapitali, texnologik infratuzilmasi va xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini ham qamrab oladi. Nazariy jihatdan qaralganda, bank aktivlarining qadrsizlanishi ularning qiymati pasayishi, qaytarilish darajasining yomonlashishi yoki bozor sharoitidagi salbiy omillar ta'sirida aktivlarning real qiymati kamayishini anglatadi. Shu bois, aktivlardan samarali foydalanish deganda mavjud resurslardan eng yuqori daromad olish, risklarni maqbul darajada boshqarish va likvidlikni ta'minlash orqali bankning umumiy moliyaviy samaradorligini oshirish tushuniladi. Ushbu jarayon iqtisodiy nazariya, moliyaviy menejment va bank ishi bo'yicha klassik hamda zamonaviy konsepsiyalarga tayangan holda amalga oshiriladi. Aktivlarning qadrsizlanishini to'g'ri baholash va hisobini takomillashtirish bank

International Conference on Educational Discoveries and Humanities

Hosted online from Moscow, Russia

Website: econfseries.com

16th September, 2025

balansining ishonchliligini oshirish, rentabellikni ta'minlash va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va Taklif

Tijorat banklarida aktivlarni tahlil qilish jarayoni murakkab va ko'p bosqichli bo'lib, u nazariy asoslardan boshlab amaliy tadqiqotlar va yakuniy xulosalargacha uzviy metodologiyani tashkil etadi. Bu jarayon bank faoliyatining shaffofligi, barqarorligi va xalqaro standartlarga mosligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchi navbatda, nazariy asoslar alohida ahamiyatga ega. IFRS 9 standartlari, Bazel III talablari, Markaziy bank normativlari va xalqaro amaliyot bank faoliyatining mustahkam huquqiy hamda metodologik poydevorini yaratadi. Ular risklarni aniqlash, aktivlarni baholash va qarz qaytarilish imkoniyatini prognoz qilishda asosiy yo'nalish bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. ALM va RBAM modellarini to'liq joriy etish. Aktivlarni risk va likvidlik darajalari bo'yicha chuqur tahlil qilish bank balansida yuqori konsentratsiyaga ega bo'lgan nolikvid aktivlarni aniqlashga va ularni diversifikatsiya qilish orqali samaradorlikni oshirishga imkon beradi.
2. Byudjetlashtirish va KPI tizimlarini integratsiya qilish. ROA, ROE, NIM va aktivlar aylanish tezligi kabi asosiy samaradorlik ko'rsatkichlarini muntazam nazorat qilish hamda ularni byudjetlashtirish tizimi bilan uyg'unlashtirish zarur. Bu aktivlardan foydalanish samaradorligini kompleks baholash, rahbarlar va ijrochilar faoliyatini aniq natijalar bilan bog'lash imkonini beradi.
3. Aktivlarni boshqarishda raqamlashtirishni kuchaytirish. Moliyaviy monitoringni va aktivlar tarkibini tahlil qilish jarayonlarini raqamlashtirish, IT-infratuzilmani modernizatsiya qilish hamda analitik platformalardan foydalanish orqali bank aktivlarini real vaqt rejimida kuzatish va risklarni tezkor boshqarish imkoniyati yaratiladi.
4. Ichki auditning rolini kuchaytirish. Ichki va tashqi audit jarayonlarida ALM hamda KPI ko'rsatkichlaridan foydalanish bank balansidagi risklarni aniqlash va ularni samarali boshqarishga yordam beradi. Bu esa aktivlardan foydalanish

International Conference on Educational Discoveries and Humanities

Hosted online from Moscow, Russia

Website: econfseries.com

16th September, 2025

samaradorligini oshirish hamda hisob siyosatini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

- 1.2020 yil 12 maydagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5992-sonli "2020-2025 yillarga muljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni.
- 2.Omonov, A. A., Koraliev, T. M. *Dengi i banki*. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2018. — 412 p.
- 3.Azizov, U., Karaliev, T., Bobokulov, T. *Bankovskoe delo: Uchebnoe posobie*. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2018. — 356 p.
- 4.Tashxodjaev, M. *Korporativ boshqaruvni takomillashtirish*. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2014. — 298 p.
- 5.Jumayev, N. H. *Bank ishi va moliya bozorlari*. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020. — 384 p.
- 6.Abduraxmonov, Q. X. *Iqtisodiyot nazariyasi*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 520 p.
- 7.King, B. (2018). *Bank 4.0: Banking Everywhere, Never at a Bank*. London: Marshall Cavendish International.
- 8.Krishnan, S. (2014). *The Power of Mobile Banking: How to Profit from the Revolution in Retail Financial Services*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- 9.Tapscott, D., & Tapscott, A. (2018). *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin and Other Cryptocurrencies Is Changing the World* (Updated ed.). New York: Portfolio.
- 10.KPMG. (2022). *Fintech and Digital Cost Transformation Report*. Available at: <https://home.kpmg>